

PRISPEVEK DR. BORISA MLAKARJA

Kaj o umoru Stanka Vuka hrani Osrednji državni arhiv v Rimu?

V minulih mesecih je naš dnevnik objavil več prispevkov različnih avtorjev o znanem umoru na Ul. Rossetti leta 1944. S tem v zvezi smo v uredništvo prejeli tudi zapis zgodovinarja dr. Borisa Mlakarja, znanstvenega svetnika Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani. Za prispevek se dr. Mlakarju iskreno zahvaljujemo.

Uredništvo

Pisec tega članka je z velikim zanimanjem sledil pisanju in posledično tudi polemiki, ki se je v Primorskem dnevniku razvnela ob vprašanju še zmeraj zagonetne smrti Stanka Vuka, njegove žene Danice ter njunega gosta Draga Zajca daljnega 10. marca 1944. V dobrem letu smo bili priča kar dveh »valovoma« tozadevne polemike: prvega je sprožil Martin Breclj z obletnim člankom Trpka resnica o trojnem umoru v ulici Rossetti 9. marca 2014, drugega pa Drago Zajc mlajši s člankom Čas je, da pogledamo v svojo preteklost brez ideoloških bremen 10. marca letos. V polemiko, katere neizogibna rdeča nit je bilo pač iskranje odgovora na vprašanje, kdo oziroma katera politična skupina je umorila omenjeno trojico, so posegli še Jože Pirjevec, Jolka Milič, Marta Ivašič, Samo Pahor, Filip Fischer in nazadnje še Ravel Kodrič, pri čemer so se vsi bolj ali manj pri svojih trditvah sklicevali tudi na druge avtorje; Pirjevec in Breclj tudi na anonimno pričjo, ki za umor obremenjuje znanega partizanskega borca. Breclj in predvsem Zajc se sklicujeta tudi na gradivo tržaške kvesture o preiskavi umora, ki je bila ob koncu vojne prenesena v Ljubljano, pri čemer gre opozoriti, da je to gradivo uporabil tudi Miran Košuta v svojih besedilih o knjigi Fulvia Tomizze o mlado-poročencih z ulice Rossetti.

Tudi to gradivo ter tudi obširna literatura, ki se je o tem vprašanju napočila vse od leta 1944 dalje, pa, kot že nakazano, ne daje dokončnega odgovora na vprašanje o naročnikih in izvajalcih umora. Zainteresirane (v smislu cui bono) za eliminacijo Vuka so bile sicer spomladi 1944 skoraj vse tedaj aktivne politične struje, vključno z italijansko (fašistično) stranjo, pri čemer pa je tudi res, da način izvedbe umora bolj kaže na partizansko ali četniško stran. Domobranci ter italijanski ali celo nemški organi bi lahko Vuka preprosto aretirali in potem stori- li z njim, kot bi se pač odločili. Domobranci so tako npr. aretirali Borisa Pahorja, pri čemer so seveda v zadnji črti o njegovi usodi odločali nemški okupacijski organi.

Ob tej zgoraj v najkrajši možni obliki povzeti polemiki pa je v ospredje prišla še ena ideja, ali bolje rečeno, predlog, katerega uresničitev naj bi vsaj po mnenju Jolke Milič prinesla razbremenjujoči odgovor na zagonetko. Predlog je sicer podal Samo Pahor, z vsemi silami pa se ga je oprijela sogovornica iz Sežane, namreč, da je nujno potrebno pogledati in preveriti v Osrednjem državnem arhivu v Rimu, kakšne dokumente tam hranijo o tem incidentu in če le-ti odgovarjajo na naše temeljno vprašanje. Podpisani je v prvi polovici maja delal v tem arhivu, ko je v okviru izvajanja raziskovalnega projekta o obmejnem fašizmu, ki ga vodi Egon Pelikan, zbiral gradivo za življenje primorskih ljudi pod fašiz-

mom. Ob tem je izkoristil priložnost ter preveril arhivske fonde in pregledal gradivo, za katerega je logično predvideval, da bi lahko prinašalo kakršnekoli podatke o Stanku Vuku. Za začetek je pregledal gradivo v fondu Casellario Politico Centrale v okviru notranjega ministrstva, kjer se v tehnični enoti, fasciklu ali škafli (Italijani temu pravijo busta) 5478 nahaja dosje Stanka Vuka in tudi vseh ostalih članov njegove družine iz Mirna. Prvi vpis o Stanku datira s 25. marcem 1935, zadnji pa z 21. junijem 1943, ko direkcija za javno varnost v notranjem ministrstvu sporoča, da nima nič proti, če si zapornik Stanko Vuk dopisuje z Emilijo Vuk in družino Perko, ki so se nahajali v Forte dei

Dr. Boris Mlakar

FOTODAMI@N

Stavba v Ul. Rossetti, prizorišče umora

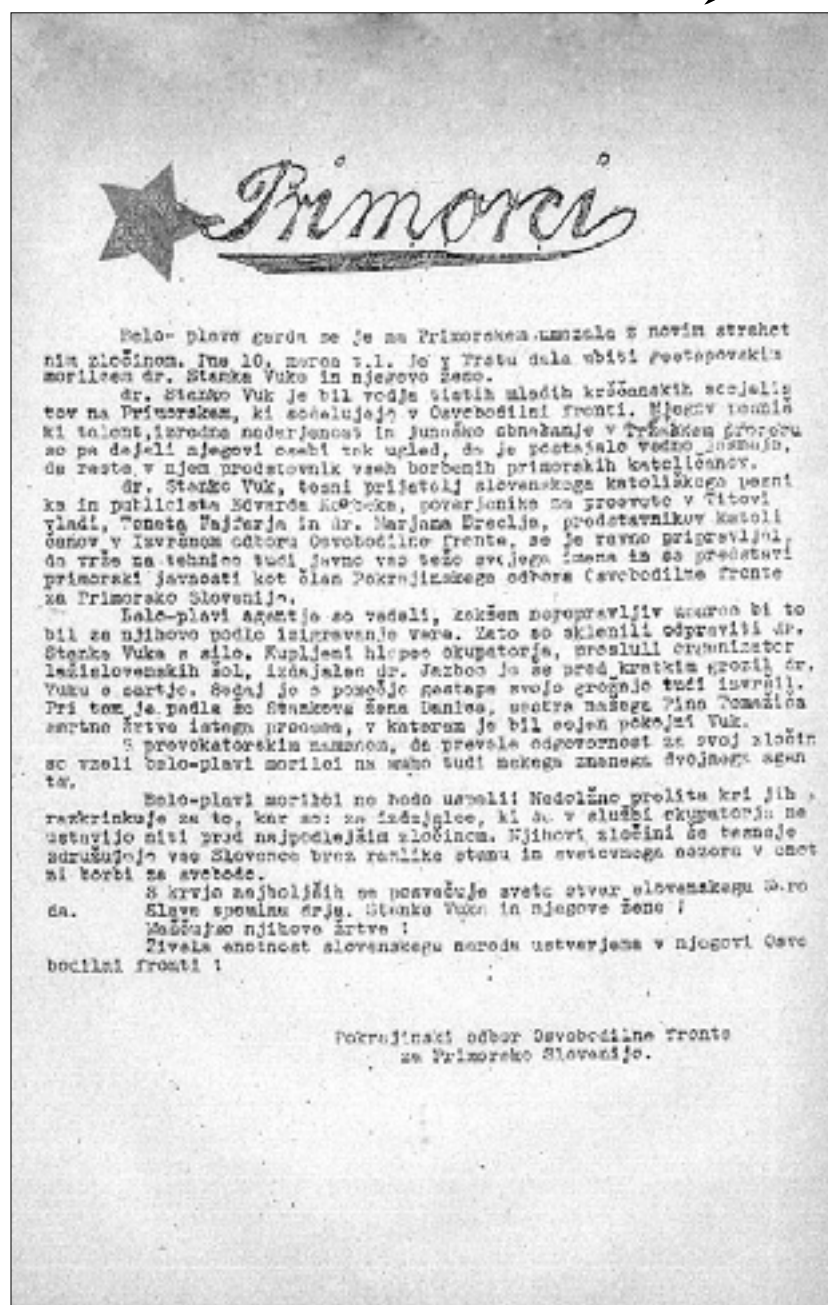
FOTODAMI@N

Marmi. Za naše vprašanje torej tu ni zanimivega gradiva.

Podobno je v tehnični enoti 5126, v kateri se nahaja dosje Danice Tomažič Vuk. Le-ta zajema dokumente od 8. septembra 1937, ko ji je italijanski generalni konzulat v Sarajevu obnovil potni list, pa do 15. avgusta 1942, ko tržaški prefekt T. Tamburini obvešča notranje ministrstvo, da je 6. avgusta odšla v Fossano na obisk k tam zaprtemu soprogu. V okviru notranjega ministrstva je politična policija sicer vodila še posebne dosjeje o režimu nevarnih ljudi, ki so črpali podatke predvsem na podlagi ovadb in poročil policijskih zaupnikov. Presenetljivo za Stanka Vuka tu ni nobene dokumentacije. Povsem drugačno stanje je seveda v fondu Posebnega sodišča za obrambo države (TSDS), ki je na svojem drugem tržaškem procesu med drugim obsodilo tudi Vuka. Gradivo arhivskega fonda tega sodišča se deli na dva, recimo temu, podfonda: na Fascicoli processuali ter na Esecuzioni, ki vsebuje gradivo, ki je nastalo ob pre- stajanju izrečene kazni. Bolj zanimivo je za nas prav slednje. V tehnični enoti 141 so dokumenti o Vuku od januarja 1942 pa vse do 16. februarja 1944. Pri slednjem gre za dopis generalnega tožilstva iz Trsta, ki obvešča TSDS, ki je tedaj imelo sedež v Mantovi, da je bil obsojenec Stanislao Vuk dne 11. februarja 1944 izpuščen iz zapore » po ukazu vrhovnega komisarja operacijske cone Jadransko primorje«, torej Friedricha Rainerja! Naj kot zanimivost dodamo, da so v istem fasciklu tudi do-

kumenti, ki zadevajo Franca Kavsa in njegovo povojno prizadevanje za uradno pomilostitev.

Druge vrste arhivsko gradivo so poročila raznih organov iz Trsta in sploh Primorske vsaj formalno nadrejenim instancam t.i. Socialne republike Italije (RSI) v času neposredno po umoru 10. marca 1944 in v katerih bi pričakovali tudi omembo dogodka, ki nas zanima. Najprej je podpisani v tem oziru preveril gradivo fonda z naslovom Segreteria Particolare del Duce, Carteggio riservato oziroma Carteggio ordinario. Tu se namreč nahaja ogromno poročil iz naših krajev iz časa po nemški zasedbi in ustanovitvi Operacijske cone Jadransko primorje, in to tudi zelo podrobnega značaja. Vendarle omembe umora Stanka Vuka tu ni bilo mogoče zaslediti. Nekoliko drugače je v fondu Notranjega ministrstva RSI, in sicer v gradivu Direkcije za javno varnost. Kar zadeva tedanji položaj v Trstu oziroma na Tržaškem, je tu najti poročila generalnega policijskega inšpektorja G. Guelija, tržaškega župana B. Coceanija in za nas najbolj zanimivega republikanskega tržaškega kvestorja R. Robertija. Prav slednji je pošiljal tedenska ali pa petnajstdnevna poročila omenjeni direkciji v Valdagno kot tudi šefu policije najprej v Rim in zatem v Maderno. Za nas se najbolj zanimiva dokumentacija nahaja v tehnični enoti 7. Tako je Roberti 14. marca 1944 direkciji v vednost poslal prepis poročila, ki ga je istega dne poslal poveljstvu lokalne nemške policije. Prvi odstavek tega poročila se glasi:

Letak, o katerem piše dr. Boris Mlakar

La sera dell'11 corrente, i coniugi Vuk Stanislao e Daniza, da Trieste, e il dott. Zaic Drago, da Lubiana, sono stati assassinati, a colpi di pistola, nell'abitazione dei Vuk, in Via Rossetti 31. Dalla qualità degli uccisi e da altre circostanze emerse nel corso delle indagini esperite dalla Questura, sembra evidente che il triplice omicidio rientri nella serie delle sanguinose vendette politiche di tipo balcanico che da qualche tempo funestano la vita cittadina. Malgrado il riserbo della stampa, la notizia del tragico episodio è arrivata fino al pubblico, suscitando una penosa impressione.

Kvestor se torej v svojem poročilu sklicuje prav na zadevno preiskavo, ki so jo izvedli pripadniki tržaške kvesture in katere gradivo je v bolj ali manj okrnjeni obliki poznano tudi že nekaterim udeležencem naše omenjene polemike. Čez slab mesec, natančneje 9. aprila 1944, je Roberti umor Vuka na kratko omenil tudi v svojem poročilu šefu policije v Maderno:

Parecchi sanguinosi attentati hanno, nelle ultime settimane, ancora allungata la serie delle manifestazioni dell'attività terroristica degli emissari partigiani in questo Capoluogo. Tra i più gravi episodi, si segnalano: l'uccisione dei coniugi Vuk Stanislao e Daniza da Trieste e del dott. Zaic Drago da Lubiana, avvenuta, la sera dell'11 marzo, nell'abitazione dei Vuk, in questa via Rossetti No. 31...

Napačnega (?) datuma umora, 11. marca, ki ga zgoraj navaja kvestor, ne komentiramo. V tehnični enoti 18 istega fonda zatem najdemo še zanimivo poročilo s 13. aprila 1944, ki ga je poveljnik orožniške čete s sedežem v Via Cologna poročnik G. Geraci kot brzojavko poslal notranjemu ministrstvu v Rim, generalnemu poveljstvu salojske vojske GNR ter še na deset naslovov nemških in italijanskih poveljstev v samem Trstu. Poročilo navajamo v celoti:

Ore 21,30 ieri 12 corrente in Trieste da militari quest'arma sono stati rinvenuti nel territorio di giurisdizione numerosi volantini di cui si allega copia redatti in lingua slovena-croata

su ciclo stile contrassegnati da stella rossa a cinque punte commemoranti la figura Dott. Stanko Vuk ucciso il 10 marzo u.s. in questa via Rossetti et inneggianti alla Jugoslavia libera punto Alcuni esemplari inoltre riproducevano effigie di Tito qualificato come maresciallo della Jugoslavia punto

Tali volantini sono stati lanciati da autovettura Fiat 1100 targata T.V. 9617 asportata dall'autorimessa »Sardegna« sita in via S. Lazzaro 19 di proprietà di Angelastri Pasquale di Nicola anni 45 da Trieste da tre sconosciuti armati pistola ritenuti elementi ribelli punto

Autovettura suddetta est stata rinvenuta ore 22,30 ieri 12 corrente abbandonata in via Aiuolo di questa città punto Indagini in corso punto

Ob kopiji poročila se v arhivu nahajata dva originalna primerka letaka ter italijanski prevod le-tega. Kopijo letaka prilaga k temu članku tudi podpisani. Podrobna analiza njegove vsebine bi zahtevala malo več prostora, zato naj samo omenimo, da kot morilce omenja gestapovec, ki pa naj bi jih k temu navedla belo-plava garda. Letak poudarja, da naj bi Vuk kmalu postal član Pokrajinskega odbora Osobodilne fronte in da mu je v zvezi s tem grozil Ernest Jazbec. Seveda pa je zelo zanimiv stavek: »S provokatorskim namenom, da prevale odgovornost za svoj zločin, so vzeli belo-plavi morilci na muho tudi nekega znanega dvojnega agenta! Je bil s tem mišljen Drago Zajc?

S tem končujemo svoje kratko poročilo o dokumentih, ki jih je bilo v zvezi z umorom Stanka Vuka, Danice Vuk in Draga Zajca na prvi mah moč odkriti v Osrednjem državnem arhivu v Rimu. Možne interpretacije in sklepe, ki iz navedenega gradiva morebiti sledijo, bodo po vsej verjetnosti podali dosedanjí udeleženci zadevne polemike. Naj za konec samo dodamo, da bi bilo s tega vidika potrebno načrtno in podrobno pregledati ter ovrednotiti tudi ohranjeno gradivo partizanske Varstvenoobveščevalne službe. Do sedaj se je to gradivo upoštevalo le v zelo omejenem obsegu.

Dr. Boris Mlakar